

شناسایی و تحلیل ساختار فرش های پرده ای موزه آستان قدس رضوی

فاطمه طاهری راد^{۱*}، وحیده حسامی^۲.

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد گروه فرش، دانشکده هنر، دانشگاه بیرجند

۲- عضو هیات علمی گروه فرش، دانشگاه بیرجند

hesami@birjand.ac.ir

خلاصه

قالی های پرده ای از سال های دور مزین کننده خانه های عموم مردم و همچنین در کاخها و خانه های اشراف، اماکن مذهبی، تکایا، حرم امامان، امام زادگان و ... بوده است. قالی هایی بسیار زیبا و نفیس در دوره صفوی و دوره قاجار بافته شدند که زینت بخش موزه ها و مجموعه های خصوصی در سراسر دنیا شدند، که یکی از این موزه ها، موزه آستان قدس رضوی است که آثار نفیسی از قالیبافی دوره صفویه تا کنون را در خود جای داده است. این پژوهش به هدف شناسایی و آنالیز ساختارقالی های پرده ای موزه آستان قدس رضوی انجام شده است. سوالات مطرح شده این است: تاریخچه و پیشینه ی طرح فرش های پرده ای موزه آستان قدس چیست؟ و ساختار ترکیب بندی این قالی ها چگونه است؟ طراحی هر قالی مطابق با سبک منطقه ی بافت و دوره ی آن بوده است. جامعه ی آماری مورد بررسی از قالی های پرده ای موزه ی آستان قدس رضوی نشان دهنده ی این است که همه آنها دارای نقش محرابی در انواع گوناگون بوده و استفاده از فرم های متنوع از جمله نقوش انسانی و پرندگان و حیوانات وجه تمایز آنها نسبت به فرش های محرابی و سجاده ای می باشد و معمولاً به صورت وقف بوده اند. روش تحقیق مورد استفاده برای این پژوهش توصیفی تحلیلی است و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه ای بوده و داده های مورد نیاز از طریق کتب و سایت های علمی معتبر کسب شده است.

کلمات کلیدی: موزه آستان قدس رضوی، قالی پرده ای، صفویه، قاجار .

دانشجوی کارشناسی ارشد فرش گرایش رنگرزی، دانشگاه بیرجند *

Email: f.tahrirad@gmail.com

۱. مقدمه

قالی های پرده ای یک نمونه از قالی هاست که به هدف پوشش درب های ورودی مکان های مقدس طراحی و بافته می شده اند. قالی های پرده ای حرم حضرت رضا علیه السلام با نقش و نگار بدیع و سحر آمیزش یکی از گنجینه های ارزشمند موزه آستان قدس رضوی می باشد که توسط هنرمندان طراح و بافنده از دوران صفوی تا کنون آذین شده است. طرح های بیشتر قالی های پرده ای مورد استفاده در حرم مطهر دارای طرح های محرابی، محرابی گلدانی، محرابی درختی، محرابی دورنما، محرابی ترنجدار، محرابی سروی، محرابی قندیلی، محرابی ستون دار، محرابی کتیبه ای، محرابی گل بوته، محرابی هزار گل، محرابی باغی و محرابی افشان ... که همه این طرح ها نمادی از باغ و بهشت است. الهام بخش طراحان نقش قالی در بوجود آوردن طرح محرابی محراب مساجد است که درون محراب گاهی ساده و بدون نقش و گاهی پوشیده از شاخ و برگ های ختایی و گل های شاه عباسی و گاهی دارای درختی نظیر درخت سرو و طوبی و ... و یا گلدانی مملو از شاخه های گل به همراه حیوانات و پرندگانی نظیر طاووس، آهو و گاهی قندیلی و کتیبه ای یا نوشته ای در بالای محراب طرح میشود.

در پژوهش سعی بر این است که به بررسی و تحلیل و آنالیز طرح های فرش های پرده ای که در موزه آستان قدس رضوی نگهداری می شود پرداخته شود در این موزه غالب بر ۱۰ نمونه فرش پرده ای وجود دارد که علاوه بر بررسی موردی از لحاظ جنس، رجشمار، محل بافت و تاریخ بافت و... به آنالیز و بررسی نماد های موجود در طرح ها پرداخته می شود. هدف از این پژوهش در واقع شناساندن و معرفی کامل فرش های پرده ای که در موزه آستان قدس رضوی نگه داری می شوند است و انتظار می رود که نتیجه آن منبعی برای مطالعه ی افراد و دانش اموختگان علاقمند به پیشینه ی این فرش های موزه ای باشد. از آن جا که در اکثریت مقالات و کتب به صورت جداگانه و مفصل به این موضوع نپرداخته اند. بنابراین انجام تحقیقی جامع و کامل در این خصوص و تجزیه و تحلیل آن ضرورت دارد.

پس از مشاهده تصاویر فرش ها پرسش های زیر مطرح می شود:

۱- تاریخچه و پیشینه ی طرح فرش های پرده ای موزه آستان قدس چیست؟

۲- ساختار ترکیب بندی این قالی ها چگونه است؟

۲. پیشینه تحقیق و ضرورت انجام آن

با توجه به منابع موجود تاکنون پژوهش های در زمینه فرش های پرده ای صورت گرفته است از جمله: حسین یاری و همکارانش (۱۳۹۴) در کتاب «بررسی فرش های دوره صفویه و قاجاریه» و اداره کل روابط عمومی آستان قدس رضوی (۱۳۸۸) در کتاب «همه فرش های حرم». حسین کمند لو (۱۳۹۵) در مقاله ی با عنوان «بازشناسی فرش مشهد در عصر قاجار (نمونه موردی فرش محرابی دو رو)» و حسین یاری و همکارانش (۱۳۹۱) در مقاله ای با عنوان «معرفی و طبقه بندی قالی های دوره صفوی و دوره قاجار موجود در موزه آستان قدس رضوی» به شرحی درباره فرش های قاجار و صفوی که در موزه فرش آستان قدس اشاره کرده اند و به بررسی فرش های آن پرداخته شده است. اما به طور اختصاصی به فرش های پرده های موجود در آستان قدس پرداخته نشده است. روش تحقیق مورد استفاده برای این پژوهش توصیفی تحلیلی است و روش گرد آوری اطلاعات کتابخانه ای بوده و داده های مورد نیاز از طریق کتب و سایت های علمی معتبر کسب شده است.

۳. تاریخچه موزه آستان قدس

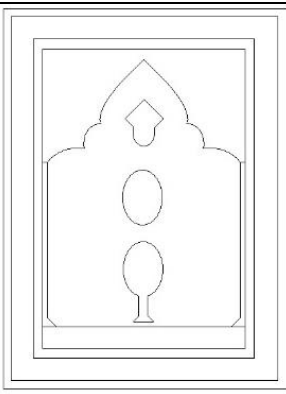
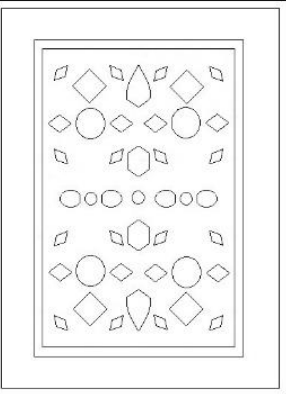
موزه آستان قدس رضوی از پیشینه ی پایداری برخوردار است چنان که طی قرون گذشته آثار تاریخی اهدایی و ساخته شده برای حرم مطهر پس از استفاده در خزانه حفظ و نگهداری می شد. در سال ۱۳۱۵ه ش غرفه های فوقانی شمال غربی صحن نو (آزادی) و جنوب شرقی صحن کهنه (انقلاب اسلامی) که به یکدیگر متصل بودند به خزانه و محل نگهداری اشیا اختصاص داشت. بر اساس مستندات موجود سنگ بنای موزه اسکان قدس رضوی در تاریخ ۲۴ اذر سال ۱۳۱۶ه ش گذاشته شد و تعدادی از اشیا موزه ای به نمایش درآمد که مورد بازدید بسیاری از فرهیختگان و مقامات ایرانی و خارجی قرار گرفت. ساختمان موزه آستان قدس رضوی در سال ۱۳۲۴ه ش در شرق مسجد گوهرشاد و کنار مقبره شیخ بهایی در سه طبقه به مساحت یک هزار و ۳۴۰ مترمربع افتتاح شد. در سال ۱۳۵۱ اشیا موزه به محل تالار تشریفات آستان قدس رضوی واقع در صحن موزه منتقل شد و بنای جدیدی برای موزه در ضلع جنوبی حرم مطهر رضوی در دستور ساخت قرار گرفت. ساختمان موزه جدید در سال ۱۳۵۶ ه ش به بهره برداری رسید که شامل دو تالار در یک طبقه به مساحت حدود یک هزار و ۳۰۰ متر مربع بود و اشیا متنوعی مانند قالی، ظروف، صالح، برخی اشیا و اجزای معماری حرم مطهر رضوی مانند وسایل روشنایی و محراب ها و در های حرم مطهر در آن در معرض دید عموم گذاشته شد. در حال حاضر ۷ هزار و ۸۰۰ شی در ۱۶ گنجینه تخصصی موزه های آستان قدس رضوی در معرض نمایش علاقه مندان قرار دارد (نشریه فرهنگ رضوی، ۱۳۹۴: ۱۱۴ و کویانیان، ۱۳۸۴: ۳۴).

۴. فرش های پرده ای موزه آستان قدس

قالی های پرده ای از سالهای دور در خانه های مردم ، چادرهای عشایر ، مساجد و تکایا و البته حرم امامان و امام زادگان پر نقش و رنگار و رنگارنگ حضور داشته اند. به مجموعه فرش هایی که به قصد جداسازی فضاها و یاپوشش مدخل ورودی بنا یا چادر ها بافته می شوند فرش های پرده ای گویند این قالی ها معمولا شکافی برای ورود و خروج دارند و در برخی نمونه ها به صورت دورو بافته می شوند . و گاهی نقش دو رو با دو طرح و رنگ بندی متفاوت است. در رواق ها و شبستان ها نقش هایی برای نشست و سجود و گذر زائران بال گسترده اند و نقش هایی نیز بر قالی های پرده ای نشسته اند و درب های حرم را مزین می کنند. بیشتر قالی های پرده ای در حرم مطهر طرح های محرابی است. الهام بخش طراحان نقش قالی در پیدایش این طرح ها ، محراب مساجد است. گاهی نیز قندیلی و کتیبه ای و یا نوشته ای در بالای محراب طرح می شوند. در این مقاله تعداد ۱۵ عدد از فرش های پرده ای موزه آستان قدس رضوی مورد تجزیه و تحلیل ساختاری و فرمی قرار گرفته است که بر اساس جدول ۱ مشخصات هر یک قابل مشاهده است .

جدول ۱- مشخصات فرش‌های پرده‌ای موزه آستان قدس و آنالیز آن، منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

ردیف	نام قالی	مشخصات قالی	تصویر پرده	تصویر آنالیز خطی قالی
۱	قالی محرابی قندیلی دسته گلی	تاریخ بافت: ۱۳۲۷ شمسی محل بافت: اراک بافته: الحاج علی علیخانی نوع گره: نامتقارن رج شمار: ۳۰ گره در ۶/۵ سانتی متر ابعاد: ۳۲۵ × ۲۱۰ سانتی متر		
۲	قالی پرده ای افشان بندی	تاریخ بافت: اواخر قرن ۱۳ ه. ش محل بافت: کرمان رج شمار: ۵۰ در ۶/۵ سانتیمتر اهدائی: ارجمند کرمانی نوع گره: نامتقارن ابعاد: ۲۱۹ * ۳۵۷ سانتیمتر		

		محل بافت : مشهد تاریخ بافت : ۱۳۲۰ هـ . ق طراح و بافنده : محمد نقاش مشهدی و استاد محمد کرمانی نوع گره : نامتقارن رجشمار : ۴۰ گره در ۶/۵ سانتیمتر ابعاد : ۳۰۰ × ۴۱۰ سانتیمتر	۳ قالی پرده ای محرابی درختی
		این قالی دو رو می باشد و در دو سمت با دو رنگ متفاوت بافته شده است	
		مشهد تاریخ : ۱۳۲۲ هـ ش ابعاد : ۳۲۱*۴۱۰ سانتی متر این قالی نیز به صورت دو رو بافته شده است	۴ قالی پرده ای محرابی افشان شاه عباسی

نقش خراسان

فصلی و معماری ایرانی اسلامی

		محل بافت : تبریز (هریس) تاریخ بافت: اوایل قرن ۱۳-ه ش اهداکننده : حاج محمد نوبری نوع گره : متقارن رجشمار: ۴۵ گره در ۷ سانتی متر جنس تار و پود : ابریشم جنس پرز : ابریشم ابعاد : ۱۴۵ × ۳۱۶ سانتی متر	قالی پرده ای تصویری	۵
		تاریخ بافت : ۱۳۵۱ هـ محل بافت : اصفهان اهدائی: محمد اصفهانی میناکار نوع گره : نامتقارن رجشمار : ۴۵ در ۶/۵ سانتیمتر ابعاد : ۲۶۰ * ۳۴۵ سانتیمتر	قالی پرده ای محرابی ترنج دار	۶
		محل بافت : کرمان اواخر قرن ۱۳ شمسی بافنده : کارگاه تولیدی محمدرجمند کرمانی نوع گره : نامتقارن رجشمار : ۵۰ در ۶/۵ سانتیمتر ابعاد : ۲۸۰ * ۳۲۰ سانتیمتر	قالی پرده ای افشان بندی	۷

نقش خراسان

فارس و معماری ایرانی اسلامی

		کرمان اواسط قرن ۱۲ ه.ش	قالی پرده ای افشان دسته گلی	۸
		تاریخ بافت : اواخر قرن ۱۳ شمسی محل بافت : کرمان بافته : کارگاه تولیدی محمدارجمند کرمانی نوع گره : نامتقارن رجشمار : ۴۵ در ۶/۵ سانتیمتر ابعاد : ۲۷۰ × ۳۱۵ سانتی متر	قالی پرده ای ترنجی	۹
		تاریخ بافت : ۱۳۲۷ ش بافته : محمد هنرمند کرمانی	قالی پرده ای محرابی قندیلی	۱۰

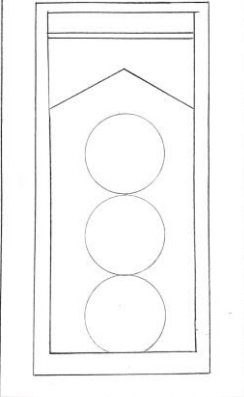
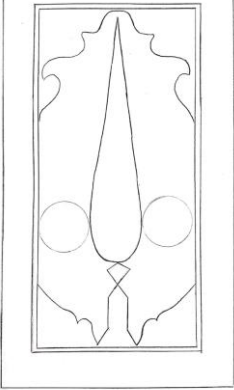

نقش خراسان

فارس و معماری ایرانی اسلامی

		تاریخ بافت : اوایل قرن ۱۴ ه. ش. محل بافت : یزد نوع گره : نامتقارن (فارسی) رج شمار : ۴۰ گره در ۶/۵ سانتی متر ابعاد : ۲۱۸ × ۱۴۴ سانتیمتر جنس تار و پود : پنبه جنس پرز : پشم	محرابی ستون دار	۱۱
		تاریخ بافت : اواخر قرن ۱۴ ه. ق محل بافت : کاشان نوع گره : نامتقارن رج شمار : ۵۰ گره در ۶/۵ سانتیمتر ابعاد : ۱۲۷ * ۲۰۷ سانتیمتر	گلدانی	۱۲
		تاریخ بافت : ۱۳۵۰ ه. ق محل بافت : کرمان اهدائی: محسن سروی زاده کهنوجی کرمانی نوع گره : نامتقارن رج شمار : ۴۰ گره در ۶/۵ سانتیمتر ابعاد : ۱۴۱ * ۲۲۹ سانتیمتر	لچک و ترنج افشان	۱۳

		تاریخ بافت : اواسط قرن ۱۳ شمسی محل بافت : اردبیل بافته : بقالی اردبیلی اهداء کننده : بقالی اردبیلی نوع گره : متقارن رج شمار : ۳۰ گره در ۷ سانتی متر ابعاد : ۲۴۰ × ۳۹۰ سانتی متر	محرابی دورنما	۱۴
		محل بافت: کرمان تاریخ بافت: اوائل قرن ۱۴ هـ. ق رج شمار: ۴۵ گره در ۶/۵ سانتیمتر نوع گره: نامتقارن ابعاد : ۱۳۵ × ۲۴۳ سانتیمتر	طرح و نقش: محرابی سروی	۱۵

۵. معرفی نمونه ها و مشخصات آنها

۵-۱: قالی محرابی قندیلی دسته گلی (ردیف ۱)

تاریخ بافت مربوط به اوایل قرن ۱۳ هـ ق در دوره قاجار است. رنگهای به کار رفته در آن انواع سبز، آبی، لاک، سفید، لاجورد، کرم، صورتی و... است. قالی از دو قسمت کلی حاشیه و متن تشکیل شده است. حاشیه بزرگ دارای برگ های بزرگی کنگره ای است که قاب ها را به وجود آورده است و رنگ زمینه هر قاب با قاب دیگری متفاوت است که به دو رنگ کرم و اگر است. در قاب های کرم رنگ یک ترنج کوچک برگ مویی رنگ آبی روشن قرار دارد که درون آن یک گل شاه عباسی کوچک قرمز رنگ بافته شده است. فضا خالی زمینه با گل های ریز گرد و سفید رنگ پر شده است. در قاب های اگر رنگ یک گل شاه عباسی بزرگ هشت پر آبی قرمز رنگ بافته شده است که از سر آن شاخه های کوچک غنچه ختایی به رنگ قرمز بیرون زده است (شکل ۱). طرح متن سرشار از گلدان های کوچک رنگی است که درون هریک دسته های گل های زیبایی با طرح ها و رنگ های مختلف قرار دارد در فواصل بین هر گلدان گل یک گل شاه عباسی بافته شده است که روی یک گلدان قرار دارد تمام فضای متن با گل و غنچه و برگ های ختایی پر شده است و هیچ فضای خالی وجود ندارد

رنگ زمینه آبی لاجوردی است و انواع گل‌های گرد، پروانه ای، ستاره ای، لاله، زنبق، شیپوری و... در متن گل‌دان ها با رنگ های صورتی، قرمز، کرم، اکر، آبی روشن و تیره، صورتی، سفید، کرم، آبی و... بافته شده است که یادآور باغ های بهاری است (یاری و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۴۹).

۲-۵ قالی پرده ای افشان بندی (ردیف ۲)

این قالی نیز متعلق به اواخر دوره قاجاریه است که در کرمان و توسط کارگاه تولیدی ارجمند کرمانی بافته شده است (شکل ۲). قالی را می توان به دو قسمت حاشیه و متن تقسیم کرد. طرح این حاشیه نیز به صورت واگیره ای و تکراری است بر روی زمینه کرم رنگ بافته شده است. دوبرگ کنگره ی آبی-قرمز رنگی که به پایین گل پروانه ای درون حاشیه چسبیده است. حالت قاب های دوزنقه ماندی را تشکیل داده است که درون یکی گل پروانه ای است که از سرش دوبند لاکي رنگ کوچک اسلیمی بیرون آمده و فضای اطراف با گل‌های نیمه ی شاه عباسی و گل و برگ های ختایی پر شده است و درون قاب دیگر یک ترنج کوچک لوزی شکل وجود دارد که در وسط آن یک گل کرم رنگ با چند غنچه در اطرافش بافته شده است. از سرترنج نیز دو بند اسلیمی کوچک بیرون آمده و فضای اطراف نیز با گل و برگ و غنچه های ختایی به زیبایی پر شده است. نقوش متن ترکیبی از گردش های اسلیمی و گل های درشت شاه عباسی است که فضای بین آنها با گل های ریز ختایی به طور منظم پراکنده شده است. در حاشیه کوچک قالی نیز کتیبه ارجمند کرمانی بافته شده است که رنگ زمینه لاکي است. روی آن واگیره های تکرار شونده قرار دارد که با بند های شکسته اسلیمی دهان اژدری گل‌های شاه عباسی درون یک فضای قاب ماندی قرا گرفته است. در میان نیز گل‌های گرد تلفیقی بافته شده است که فضای هندسی وار و منظمی را تشکیل داده است. رنگ‌های بکار رفته در این قالی شامل لاکي، کرم، آبی، قهوه ای، سبز، روناسی، قرمز، لاجوردی و سفید است. در وسط و کناره قالی دو قاب تکرار شونده اسلیمی وجود دارد که درون آنها با گل‌های ختایی پر شده است همانند طرح هراتی در اینجا نیز دو گل درشت شاه عباسی توسط بند اسلیمی به یکدیگر متصل شده و در وسط بند اسلیمی نیز یک گل شاه عباسی قرار گرفته است (یاری و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۴۷).

۳-۵ قالی پرده ای محرابی درختی (ردیف ۳)

این قالی به عنوان پرده در ورودی درب های حرم مطهر امام رضا(ع) مورد استفاده بوده است و به صورت دورو بافته شده است به طوری که طرح و نقش دو طرف آن مشابه ولی رنگبندی متفاوت است. در طرح متن محراب درختی تنومند و قطور است که به دو گل شاه عباسی بزرگ در امتداد هم ختم می شود و باچند درخت و درختچه کوچکتر فضای خالی متن را به صورت زیبا پر کرده است که حکایت از وابستگی کل به جز دارد (شکل ۳).

در لچک های محراب عبارت: «بین الجبلین روضه من ریاض الجنه» و در بالای محراب درون کتیبه حدیثی از امام محمد باقر(ع) بدین مضمون بافته شده است: «یخرج رجل من ولد موسی اسمیه اسم امیر المومنین فتدفن بارض خراسان من زاره عارفا بحقه اعطا... فی سنه ۱۳۲۰» در این قالی برخلاف همه قالی ها که دارای حاشیه چهار طرف است در سه جهت فقط حاشیه دارد. در قسمت پایینی قالی حاشیه بافته نشده است چون از همان ابتدا به منظو بهره برداری درب ورودی حرم طراحی و بافتا شده است. حاشیه در عرض بالای قالی و دو طرف سمت راست و چپ قالی وجود دارد که شامل هشت نوار تزیینی است. زمینه ی حاشیه ی بزرگ به رنگ سفید بافته شده است که به وسیله ی طرح های اسلیمی قاب هایی به وجود آمده که واگیره ی تکراری است درون هر قاب با بند ها و نقوش ختایی پر شده است بند های اسلیمی به رنگ

لاجوردی بافته شده است و در هر دو گوشه ی بالایی قالی دوقاب زیبا را تشکیل داده است که یک گل تلفیقی زیبا به رنگ قرمز و اگر در میان آن ها قرار دارد. تمام فضای حاشیه با گل های گرد و شاه عباسی و گل های برگ موئی تزیین شده است در اکثر طرح ها از قالی های مشهد نیز چنین الگویی به کار می رود. طرح متن به صورت یک دوم اجرا شده یعنی در هر طرف اگر گلی وجود دارد بسیار زیبا و چشم نواز است از میان شاخه های باریک درخت یک برگ گنگره ای که به صورت بته ی بزرگی در آمده و در بالای آن قرار دارد، جلوه می کند. این بته به رنگ قهوه ای بافته شده است که سر دیگر آن به رنگ سفید و از پشت به یکدیگر متصل شده است. وجود نامتعارف این بته در بالای قالی نیز به زیبایی های آن افزوده است. انواع رنگ هایی که در متن بکار رفته عبارت است از صورتی، قرمز، انواع سبز، زرد، کرم، سفید، قهوه ای، انواع آبی، بنفش، مشکی، نارنجی. کتیبه ی بالای محراب به وسیله ی یک قاب سفید رنگ اسلیمی محصور شده است که هر چهار طرف آن چهار قاب کوچک قرار گرفته است که درون هریک از آن ها یک گل شاه عباسی کوچک قرار دارد. در وسط قاب اسلیمی قابی بازمینه سفید رنگی وجود دارد که حدیثی از امام محمد باقر (ع) بدین مضمون در آن بافته شده است: «خرج رجل من ولد موسی اسمہ اسم امیر المومنین فتدفن بارض خراسان من زاره عارفا بحقه اعطاء...» (یاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۱۱).

۴-۵ قالی پرده ای محرابی افشان شاه عباسی (ردیف ۴)

این دستبافته همانند قالی پرده ای محرابی درختی به صورت دورو بافته شده است و دارای برشی در وسط است که با توجه به ابعاد قالی در محل عبور زائرین و مجاورین حرم مطهر قرار گرفته است. طرح این قالی محرابی قندیل دار است و با توجه به روش بافت آن به نام قالی پرده ای دورو معروف شده است. این فرش به شیوه ی تمام لول بافته شده است و پس از هر رج بافت پود ضخیم و نازک را عبور داده اند. عمده رنگ های بکار رفته در آن عبارت است از لاکه قرمز دانه، سرمه ای، آبی، نارنجی، کرم، سفید، سبز روشن، آبی تیره، قهوه ای روشن، سبز زیتونی، سبز آبی روشن، بنفش روشن، خاکستری، روناسی و... حاشیه اصلی به رنگ کرم بافته شده است طرح آن از طرح های معروف در قالی های مشهد است که به هراتی مشهور است. خصوصیات این گونه طرح ها استفاده از دوگل شاه عباسی در اطراف هر واگیره و در دو جهت مخالف یکی به سمت متن و دیگری به سمت خارج از متن است. این دوگل به وسیله ی شاخه ای ختایی هر دو به یکدیگر متصل می شود و در بین آن ها بر روی شاخه ی ختایی یک گل شاه عباسی قرار می گیرد. در انتهای شاخه های ختایی که معمولا از کنار گل های کناری خارج می شود برگ ختایی بزرگی خارج می شود. لچک این فرش به دو قسمت تقسیم شده است در قسمت بالای آن پیشانی و در قسمت پایین آن طاق محراب قرار گرفته است. پیشانی این قسمت با حرکت زنجیره یک چهارم به داخل متن فرش از قسمت طاق محراب جدا شده است. طرح همانند فرش پرده ای محرابی درختی لچک و ترنج است. لچک های این قالیچه به رنگ لاکه و با عنصر ختایی تزئین شده است. متن این قالیچه به رنگ لاجوردی بافته شده است و با گردش شاخه های ختایی تزئین شده است. ترنج آن شبیه لوزی به رنگ کرم است و در آن حدیثی به رنگ سیاه و به خط ثلث نوشته شده است. طاق محراب به وسیله ی اسلیمی قطوری از متن جدا شده است نوع بند اسلیمی به کار رفته در آن مشابه شاخه های اسلیمی گلدار است که بدون ظرافت طراحی شده است (شکل ۴). متن به رنگ لاجوردی بافته شده است در دوطرف متن دو نیم ستون مشاهده می شود که سطح آن با شاخه ی اسلیمی با گل شاه عباسی تزیین شده است. دو نیم ستون رو برپایه ی ستون قرار گرفته است. فضای بین دو ستون با طرح افشان شاه عباسی که از طرح های اصیل قالی های مشهد است تزئین شده است (یاری، ۱۳۹۱: ۲۱۶).

۵-۵ قالی پرده ای تصویری (ردیف ۵)

این قالی تصویری زیبا متعلق به اواسط قرن ۱۳ هجری قمری و دوره قاجاریه است که کار دست اهالی با ذوق و هنر تبریز (هریس) است (شکل ۵). نوع گره به کار رفته در آن متقارن و ترکی باف است و در رجشمار ۴۵ گره در ۷ سانتی متر ابعاد آن ۱۴۵*۳۱۵ سانتی متر با تار و پود و پرز ابریشم بافته شده و الیاف گیاهی و طبیعی رنگریزی شده است. عمده رنگ های به کار رفته در این قالی نفیس عبارت است از: انواع سبز، انواع آبی، نارنجی، روناسی، اکرم، سفید، قهوه ای، مشکی، بنفش، صورتی، لاک و ... است. طرح حاشیه به صورت یک دوم اجرا شده و آن جایی که گوشه سازی، لازم نبوده بسیار ساده طراحی و بافته شده است. عبارت است از: یک ترنج کوچک اسلیمی ساده به رنگ لاجوردی با دورگیری سفید که در دو طرف سه گل گرد به رنگ های صورتی و آبی و کرم قرار دارد. در مرکز حاشیه قالی یک گل گرد پنج پر به رنگ روناسی و لاک بافته شد این حاشیه تا بالا در زیر والان پرده ادامه دارد. متن حاشیه به رنگ بنفش است. درون ترنج کوچکی اسلیمی آن یک گل گرد آبی رنگ قرار دارد. درلته سمت راست قالی تصویر دو زن دیده می شود که در بالا زنی نشسته و طوطی در بغل دارد. قرینه این تصویر را در لته سمت چپ می توان به وضوح مشاهده کرد، اما از نظر ابعاد، زنی که در سمت راست قالی وجود دارد ظریف تر از زنی است که در سمت چپ قرار دارد. زن طوطی در بغل در میان باغی پر از گل های رنگارنگ و متنوع بر روی صندلی چوبی نشسته، طرز آرایش موها و نیم تاجی که بر روی سر دارد، لباس و تزیینات آن نشان دهنده آن است که وی از خانواده اشرافی است. در سمت چپ قالی نیز تصویر دو زن در میان گل و بته و درختان مختلف قرار دارد در هر دو طرف قالی در بالا، تصویر هر دو زن یک شکل است و تنها تفاوت میان آن ها در اندازه آنهاست. در پایین پای زن سمت چپ بر روی تنه درخت یک پلنگ سیاه نقش شده که بسیار کوچک است و تنها به وسیله رنگ آن می توان از وجودش آگاه شد. در پایین قالی زن دیگری نشسته که یک آلت موسیقی سبیه به تار در دستش قرار دارد که در حال نواختن است. این زن همانند سه زن دیگر دارای تزیینات خاصی است. طرح این قالی را می توان نمادی از بهشت و حوریان بهشتی دانست. والان پرده با همان سبک و سیاق تزیینات متن و لبه های آن دالبر با ریشه های بلند توربافی شده که به رنگ کرم است و جلوه ای زیبا به قالی داده است. اما تفاوت طرح و رنگی که در بالای قالی با متن دارد این شبهه را ایجاد می کند که شاید این قسمت متعلق به قالی نبوده و بعدها به آن اضافه شده است (یاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۹۴).

۵-۶ قالی پرده ای محرابی ترنج دار (ردیف ۶)

این قالی به عنوان پرده برای ورودی درهای حرم مطهر حضرت رضا (ع) مورد استفاده قرار می گرفته است که در اواخر دوران قاجاریه در اصفهان بافته شده است نام بافنده و اهداکننده آن محمد اصفهانی است (شکل ۶). قالی مذکور با رجشمار ۴۵ گره در ۶/۵ سانتی متر در ابعاد ۲۵۰*۳۴۵ سانتی متر بافته شده است. جنس تار و پود آن از نخ پنبه ای و جنس پرز از پشم است، که با مواد طبیعی رنگریزی شده است. قالی مذکور از سه قسمت حاشیه، متن و محراب تشکیل شده است. عمده استفاده رنگ های مورد استفاده در این قالی شامل: سبز، قرمز، سفید، انواع صورتی، آبی، لاجورد و ... است. طرح حاشیه به صورت واگیره ای و تکراری است که به طرز ماهرانه یکی در طول و یکی در عرض قالی بافته شده است. رنگ زمینه لاک قرمز دانه است. دو گل شاه عباسی هشت پر و گل گرد هشت پر در حاشیه به رنگ های سفید، صورتی و آبی قرار دارد. اندازه گل گرد از گل شاه عباسی بزرگ تر است و از دو سر آن یک بند اسلیمی دهان اژدری سفید رنگ خارج شده که انتهای آن پایین گل شاه عباسی می رسد. طرح متن به صورت یک دوم اجرا شده است. در متن محراب ترنجی ۱۲ کلاله ای خودنمایی می کند که در بالا و پایین آن نیز دو سرترنج و دو قاب کتیبه ای کوچک و بزرگ قرار دارد. در پایین ترنج اصلی یک سر ترنج بزرگ با همان خصوصیات ترنج اصلی قرار دارد. محراب به رنگ لاک بافته شده تا میان

حاشیه اصلی و ترنج مرکزی و سرترنج ها تناسب لازم برقرار شود. طرح درون آن در گوشه به صورت یک دوم اجرا شده که شامل سه قاب اسلیمی است که درون آن ها با گل شاه عباسی و نقوش ختایی پر شده است. یکی از آن ها به صورت نیمه به لبه بیرونی قاب چسبیده است که رنگ زمینه آن مشکی است که با قاب کتیبه ای درون متن هم خوانی دارد. در قسمت بالای متن در بالای محراب در چهار کتیبه ای قلمدانی باریک شعری بدین مضمون بافته شده است (یاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۲۸).

ازدیده اگر ضرابینی مرآت جمال کبریارابینی
گرپرده او هام به یک سوفکنی اندرپس این پرده خدارابینی

۷-۵ قالی پرده ای افشان (ردیف ۷)

این قالی نیز به عنوان پرده در ورودی درب های حرم مطهر امام رضا (ع) مورد استفاده قرار می گرفته است که در اواخر قرن ۱۳ هجری قمری در زمان قاجاریه بافته شده است (شکل ۷). محل بافت این قالی کرمان است که در کارگاه تولیدی ارجمندی کرمانی بافته شده است. نوع گره آن نامتقارن با رجشمار ۵۰ گره در ۵/۶ سانتی متر و ابعاد تقریبی ۳۵۷*۲۱۹ سانتی متر است. جنس تار و پود آن از نخ پنبه ای و جنس پرز آن از پشم است که با مواد طبیعی و گیاهی رنگرزی شده است. و رنگ های مورد استفاده اغلب از گروه رنگ های هم خانواده و تیره است. مانند: سبز، آبی، قرمز، روناسی، اکر، بنفش و صورتی. طرح از دو قسمت حاشیه ها و متن تشکیل شده است. طرح حاشیه بزرگ نیز به صورت واگیره ای و تکراری است. یک گل شاه عباسی بزرگ با گلبرگ های سفید در وسط واگیره قرار دارد که از انتهای آن دو بند قطور اسلیمی دهان اژدری خارج شده است. در اصل گل شاه عباسی بر روی بندها قرار دارد. بندهای اسلیمی به رنگ روناسی است که درون آن ها با گل و برگ و غنچه ختایی پر شده است. از گل دیگری که به صورت معکوس قرار دارد نیز دو بند اسلیمی دهان اژدری خارج شده که هم رنگ زمینه است. طرح متن به صورت افشان و یک دوم اجرا شده است. رنگ زمینه متن کرم است که با بندهای سبز رنگ ختایی و انواع گل های درشت و ریز شاه عباسی و تلفیقی و گل های گرد تزئین شده است. دو شاخه اصلی ختایی از بالا به پایین قالی تمام گل ها را به صورت یکیگر مربوط ساخته است. در وسط قالی در طول دو گلدان گل وجود دارد که یکی به رنگ آبی و دیگری به رنگ سبز بافته شده است (یاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۵۷).

۸-۵ قالی پرده ای افشان دسته گلی (ردیف ۸)

این قالی به عنوان پرده روودی درب حرم مطهر امام رضا مورد استفاده قرار می گرفته است و جهت سهولت در رفت و آمد آن را از وسط تا نزدیکی حاشیه بزرگ قالی بریده و به شکل پرده در آوردند (شکل ۸). محل بافت این قالی کرمان است و تاریخ بافت آن مربوط به اوایل قرن سیزدهم هجری قمری در دوره قاجار است. نوع گره آن نامتقارن و با رجشمار ۴۵ گره در ۶/۵ سانتی متر است که در ابعاد ۳۵۹*۲۲۱ سانتی متر بافته شده است. رنگ های به کار رفته عبارتند از: انواع سبز، آبی، لاک، سفید، لاجورد، کرم، صورتی. طرح این حاشیه نیز همانند طرح قالی افشان بندی است. برگهای بزرگی کنگره قاب های را به وجود آورده است و رنگ زمینه هر قاب با دیگری متفاوت است. که به دو رنگ کرم و اکر است. در قاب های اکر رنگ یک گل شاه عباسی بزرگ هشت پر آبی-قرمز رنگ بافته شده که از سر آن شاخه های کوچک غنچه ختایی به رنگ قرمز بیرون زده است. طرح متن سرشار از گلدان های گل کوچک رنگی است که درون هر یک دسته های گل های زیبایی با طرح ها و رنگ های مختلف قرار دارد. در فواصل بین هر گلدان یک گل شاه عباسی بافته شده که روی یک

گلدان قرار دارد. تمام فضای متن با گل و غنچه و برگهای ختایی پر شده است و هیچ فضای خالی وجود ندارد. که یادآور باغ های بهاری است (یاری وهمکاران، ۱۳۹۱: ۲۶۴).

۹-۵ قالی پرده ای ترنجی (ردیف ۹)

این قالی به عنوان پرده در ورودی درهای حرم مطهر امام رضا مورد استفاده قرار می گرفته و دارای طرح واگیره ای است که از تکرار این واگیره ها شمسه ها در مرکز و دورتادور متن شکل گرفته است و در بین شمسه ها ترنجی چهار پر کار شده است (شکل ۹). اطراف این ترنج ها و شمسه ها را گل های شاه عباسی و ختایی چون بندهای منظم و یکنواخت فرا گرفته است. محل بافت کرمان و در اواخر دوره قاجاریه بافته شده است. نوع گره آن نامتقارن و رجشمار ۴۵ گره در ۶/۵ سانتی متر و ابعاد تقریبی ۲۷۰*۳۱۵ سانتی متر است. جنس تار و پود آن از نخ پنبه ای و پرزش از پشم که با مواد گیاهی رنگرزی شده است. طرح این حاشیه به وسیله بندهای اسلیمی به وجود آمده که به دو رنگ سبز و اکر است که دو قاب را تشکیل داده است که به صورت واگیره ای در تمام سطح حاشیه قالی تکرار می شود. طرح متن تشکیل شده از واگیره های تکراری است که در سرتاسر آن به طور منظم و یکنواخت پراکنده شده است. دو نوع ترنج در متن به کار رفته است: یکی ترنج (شمسه) هشت پر که هم چون ستاره است و دیگری ترنجی چهار پر شمسه ستاره شکل که با بندهای اسلیمی تزیین شده که به رنگ های کرمی مشکی و کرمی آبی است که روی زمینه بنفش رنگ شمسه قرار گرفته اند (یاری وهمکاران، ۱۳۹۱: ۲۶۷).

۱۰-۵ قالی پرده ای محرابی قندیلی (ردیف ۱۰)

این قالی را محمد هنرمند کرمانی در سال ۱۳۲۷ ش وقف حرم مطهر نمود. (تصویر) تنوع رنگها در طرح و نحوه چیدمان اشعار این قالی چشم نواز است. اشعار بر روی اضلاع سه مستطیل قرار دارند؛ یک مستطیل نسبتاً کوچک که طول آن به اندازه عرض قالی پردهای و عرض آن در حدود یک پنجم طول قالی است. بیت: قضا ز کینه مأمون نمود باخبرم/ در این سفر نبود غیر مرگ در نظرم، بر روی طول بالایی و مصرع: نمی روم به سفر من که برگردم» بر روی عرض های این مستطیل به خط نستعلیق بافته شده است. بقیه ی اشعار، یعنی پنج مصرع باقیمانده، بر روی اضلاع دو مستطیل هم اندازه قالی قرار دارد. طول هر کدام از این دو مستطیل حدوداً چهارپنجم طول قالی پرده ای و عرض آنها نصف عرض قالی است. بیت: به نیل کسی نزد جامه در عزای غریب/ به غیر خاک سیه نیست متکای غریب، بر روی طول سمت راست و بیت: کند شهید به تکلیف دانه انگور/ چه من بجیر مسافر با این سفر کردم، بر روی طول سمت چپ و مصرع: مرا به کشور طوس آن تباهاکار غیور، بر روی عرض پایین هر مستطیل به خط نستعلیق بافته شده است. (سید قطبی، ۱۳۹۶)

۱۱-۵ محرابی ستون دار

متن فرش به صورت محرابی ستون دار که در مرکز با نقوش اسلیمی به رنگ آبی تزیین یافته و در حاشیه هانیزنقش سماوری تکرار شده است این قالی با رنگ های خاص قرمز و آبی، زرد، نارنجی و... جلوه خاصی دارد و استفاده از گلدانهای پر از گل در حاشیه که به صورت مداخل به داخل متن قالی وارد شده اند بر زیبایی آن افزوده است.

۱۲-۵ قالی پرده ای گلدانی (ردیف ۱۲)

در حاشیه این فرش طرح ابنیه وفرم حیوانی را درون کتیبه هایی طراحی کرده اند که در زمینه به رنگ آبی روشن قرار گرفته و متن قالی را طرح یک گلدان پر از گل دو طاووس در دوطرف تشکیل می دهد که کل متن با شاخه های گل های طوماری و پرندگان متنوع تزیین شده است.

۱۳-۵ لچک و ترنج افشان (ردیف ۱۳)

قالی با نقشه لچک و ترنج و زمینه مملو از نقش گلها و گیاهان می باشد. ترنج نصف عرض فرش را اشغال کرده است و فضای باقی مانده نیز با انواع دسته گل های سبک کرمان تزیین شده است. زمینه قالی رنگ سورمه ای تیره را دارد که رنگ های روشن گل هابه زیبایی در آن جلوه گر شده اند. در کتیبه بالای قالی عبارت (وقف آستانه اقدس رضوی نمود محسن سروی زاده کهنوجی کرمانی، انتقال دهنده و فروشنده ملعون باد، رجب ۱۳۵۰) بافته شده است.

۱۴-۵ محرابی دورنما (ردیف ۱۴)

در این قالی که به صورت محرابی طراحی شده است در مرکز تصویر دورنمایی از منظره یک بنا و درختان در سه مرحله تکرار شده است و در بالای قالی نیز در بین قوس محراب تصویری نمای یک مسجد که بیشتر شبیه بناهای مساجد ترکیه می باشد قرار گرفته است که عبارت وقف بقالی اردبیلی در اطراف آن نوشته شده است. در اطراف حاشیه طرح هایی از شکوفه ها و گل ها فضای قالی را تزیین کرده است و متن کف ساده به رنگ خاکی و حاشیه و محراب با رنگ تیره جلوه خاصی به آن داده است.

۱۵-۵ محرابی سروی (ردیف ۱۵)

طرح محرابی که در وسط آن درخت سروی نقش شده و درون سرو بابت جقه هایی به حالت قهروآشتی مزین شده است. در دو طرف درخت سرو تصویر دوطاووس زیبا و بر فراز آن دو پرندۀ کوچک شبیه طوطی دیده میشود. در فرهنگ اساطیری ایران سرو، درخت همیشه سبز و نشانی از جاودانگی و سعادت می باشد و طاووس مظهر زیبایی، عفت، غرور، خودپسندی و نماد پایداری و زنگی است و طوطی پرندۀ ای است باهوش که می تواند چون آدمیان تکلم کند و با استعداد و ذکاوت خویش از قفس رهایی یابد. در این نوع قالی قرینگی وجود دارد. چهار لچک در اطراف قالی است که درست برخلاف طرح محرابی است. دو لچک در پایین و دو لچک در بالای قالی قرار دارند. دو لچک پایینی به دلیل اینکه تمام طراحی به سمت بالا است و طاق بالای قالی ظرافت بیشتری دارد، از اهمیت کمتری برخوردار هستند. ابعاد این قالیچه ۱۲۵*۲۴۳ سانتیمتر است و در اواسط قرن ۱۴ هجری در شهر کرمان متولد شده است. جنس تار و پود آن از جنس پشم است. نوع بافت تمام لول است و فارسی بافت است و به همین دلیل گرۀ بافته شده گرۀ نا متقارن است. عمده رنگ های مورد استفاده در این نوع قالیچه سرمه ای، سبز روشن، کرم، قهوه ای، بنفش روشن است چون ابعاد این قالیچه کوچک است به همین دلیل جنبه تزیینی دارد.

۵. کتیبه های فرش ها

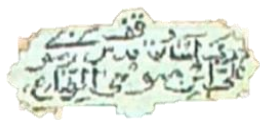
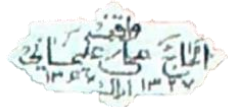
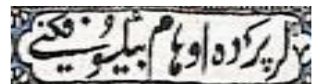
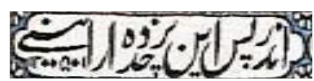
کتیبه های موجود در قالی پرده ای گواهی می دهد که در این دوران، هنرمندان فرش از مناطق مهمی همچون کرمان و تبریز به واسطه ی مضجع شریف حضرت رضا (ع) در مشهد مقدس گردآمده اند و با همکاری استادکاران مشهدی توانسته اند سنت فرش بافی این ناحیه را دوباره احیا نمایند (کمندلو، ۱۳۹۵: ۱۴۶). کاربرد کتیبه های مذهبی در قالی های از دوره ی صفوی آغاز شده و در قاجار نیز ادامه پیدا کرده است و در قالی های مورد بررسی کتیبه های با مضمون آیات قرآنی، احادیث، شعر، نام بافنده و اسم واقف اثر بافته شده است (جدول ۲).

مضامین این کتیبه ها معمولاً معرفی واقف و بافنده و اشعاری در مضامین مذهبی و دینی است و همچنین عباراتی مبنی بر وقف و عدم فروش آن می باشد

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

جدول ۲- کتیبه های فرش های پرده های موزه آستان قدس . منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

شماره قالی	قالی ۱	قالی ۳	قالی ۴
کتیبه موجود در قالی	 	 	
شماره قالی	قالی ۶	قالی ۱۰	قالی ۱۳
کتیبه موجود در قالی	 	 	

۶. طرح لچک محراب و حاشیه در قالی ها

در قالی های ۳ و ۴ و ۵ (جدول ۲) که طرح محرابی دارند، شباهت هایی در طراحی لچک های و طرح های شبکه ای یا به اصطلاح بندی مشبک است که کتیبه ای در میان آنها قرار گرفته است. فقط در مورد قالی ۱ از لچک سه گانه استفاده شده است و در نمونه ۱۰ نیز لچک و ستون محراب به صورت پیوسته طراحی شده است. بقیه موارد یا فاقد ستون می باشند و یا ستون به صورت مجزا طراحی شده است.

جدول ۳. لچک محراب در فرش های پرده ای موزه آستان قدس. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

شماره قالی	قالی ۱	قالی ۳	قالی ۴	قالی ۵
لچک محراب				
شماره قالی	قالی ۱۰	قالی ۱۱	قالی ۱۴	قالی ۱۵
لچک محراب				

نقش خراسان در شکوفه‌های معماری ایرانی اسلامی

حاشیه‌ها نیز بسیار متنوع و متفاوت می‌باشند به صورتی که در بین موارد بررسی شده در هیچکدام نقوش یا ترکیب بندی مشابه استفاده نشده است و از تنوع بسیاری برخوردارند.

جدول ۳. حاشیه‌های پرده‌ای موزه آستان قدس، منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۱)

قالی ۱	قالی ۲	قالی ۳
ترکیب نقوش ختایی و قاب	ترکیب نقوش ختایی به همراه اسلیمی	ترکیب نقوش ختایی به همراه اسلیمی
قالی ۴	قالی ۵	قالی ۶
حاشیه هراتی، دو گل شاه عباسی در جهت مخالف با یکدیگر	نقش انسان به همراه قاب و اسلیمی و ختایی	ترکیب نقوش ختایی به همراه اسلیمی
قالی ۷	قالی ۸	قالی ۹
ترکیب نقوش ختایی و اسلیمی	نقوش ختایی	ترکیب نقوش ختایی به همراه اسلیمی
قالی ۱۰	قالی ۱۱	قالی ۱۲
نقوش اسلیمی و ختایی	تکرار نقش سماوری و قاب	طرح ابنیه و فرم حیوانی درون کتیبه‌ها
قالی ۱۳	قالی ۱۴	قالی ۱۵
نقوش ختایی	طرح شکوفه‌ها و نقوش ختایی	نقوش ختایی و بته

۶. نتیجه گیری

پس از بررسی و مطالعه بر روی قالی های پرده ای موزه ی آستان قدس می توان به یک نتیجه واحد در تمامی قالی ها رسید که طراحی هر قالی مطابق با سبک منطقه ی بافت و دوره ی آن بوده است. جامعه ی آماری به دست آمده از قالیهای پرده ای موزه ی آستان قدس رضوی نشان می دهد که از میان ۱۵ مورد قالی بررسی شده ۲ مورد ترنج دار و ۲ مورد افشان، ۲۰ مورد محرابی ستون دار و دو نمونه تصویری می باشند. شاخص های مهم قالی های پرده ای موزه آستان قدس از لحاظ ترکیب بندی به شرح زیر می باشد:

در قالیهای مورد بررسی کتیبه های با مضمون آیات قرآنی، احادیث، شعر، نام بافنده و اسم واقف اثر بافته شده است. اکثر کتیبه ها در قسمت فوقانی قالی و یا در لچک محراب قرار دارند. در این قالی ها که مربوط به دوره ها و مناطق مختلف ایران می باشند، با توجه به ویژگی های هر دوره و منطقه از تنوع رنگی بیشماری برخوردارند. لازم به ذکر است در اواخر دوره ی قاجار به دلیل بحران اقتصادی بعد از جنگ جهانی اول، استفاده از رنگ های جوهری مرسوم شده است.

قالی های تحت تاثیر قالی های دوره صفویه در طراحی ترنج ها و لچک ها و گل و بته های ختایی و حتی نقوش اسلیمی بوده است و سعی بر آن بوده تا شکوه و زیبایی که در نقوش قالی های دوره صفویه بوده را دوباره احیا کنند. طرح افشان شاه عباسی به کار رفته در متن این قالی همراه با حاشیه هراتی، ریشه در فرش های مشهد در عصر صفویان دارد. رنگ بندی قالی پرده ای دورو با نقش مشابه قالی های صفوی به ویژه قالی افشان شاه عباسی گلابتون دار، محفوظ در موزه ی فرش رضوی است. ارتباط قالی های طرح درختی با قداست بارگاه حضرت رضا علیه السلام با بررسی های انجام شده بر روی این قالی ها، نقوش و کتیبه های قالی ارتباط معنایی با بارگاه ثامن الائمه دارد که واقف از ابتدا آن را با نیت وقف به آستان قدس رضوی طراحی و اجرا کرده است.

مراجع

۱. ادواردز، سیسل (۱۳۷۶). *قالی ایران*، مترجم مهین دخت صبا، تهران، فرهنگسرا.
۲. آذریاد، حسن و حشمتی رضوی، فضل الله (۱۳۷۲) *فرشنامه ایران*، تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۳. ژوله، تورج، ۱۳۷۰. *برگی از قالی خراسان*، تهران، شرکت سهامی فرش ایران.
۴. طوسی، محمدباقر، عذرا یوسفی و منا سلطانی (۱۳۸۸). *همه فرش های حرم، اداره کل روابط عمومی آستان قدس رضوی*.
۵. کمندلو، حسین (۱۳۹۵). *نگاهی به قالی های محرابی موزه فرش آستان قدس رضوی و بررسی قالی هفت شهر عشق*، فصلنامه نگره.
۶. کاویانان، محمد (۱۳۵۰). *شمس الشموس یا تاریخ آستان قدس مشهد: آستان قدس*.
۷. نشریه فرهنگ رضوی (۱۳۹۴).

۸. نصیری، محمد جواد (۱۳۹۸). افسانه جاویدان فرش، تهران: فرهنگستان.
۹. یاری، حسین، مهدیه اکبری و علی اصغر شیرازی (۱۳۹۴). بررسی فرش های دوره صفوی و قاجاریه، تهران: سایبان.
۱۰. یاری، حسین، مهدیه اکبری و علی اصغر شیرازی (۱۳۹۱). معرفی و طبقه بندی قالی های دوره صفوی و قاجار موجود در موزه آستان قدس رضوی.
۱۱. یارشاطر، احسان (۱۳۸۴). تاریخ و هنر فرش بافی در ایران، علی خمسه، تهران: نیلوفر.
۱۲. سید قطبی، سید مهدی (۱۳۹۶). معرفی فرش های نفیس با محتوای اشعاری در مرح امام رضا (ع)، نشریه استان هنر، ش ۲۲.